

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

Віктор Сухонос,

*д-р юрид. наук,
декан юридичного факультету
ДВНЗ «Українська академія банківської справи
Національного банку України»*

У статті проаналізований історичний розвиток третейського судочинства від найдавніших часів до сьогодення. Визначаються основні етапи розвитку цього інституту на території України.

Ключові слова: третейський, господарський і адміністративний суди, судочинство, історія виникнення.

Економічний розвиток як в історичному контексті, так і на сучасному етапі пов'язаний з активним розвитком товарно-грошових відносин, підвищенням ролі договору як регулятора цивільних і господарських відносин, які досить часто супроводжуються спорами між сторонами. Значну роль у їх вирішенні відіграють судові органи, у тому числі третейські (арбітражні) суди. У цьому контексті посилюється актуальність дослідження проблеми зародження на теренах України третейського розгляду господарських справ, вивчення історичного досвіду їх створення та діяльності.

Питанням зародження третейського розгляду господарських справ як у світі, так і в Україні у стародавні часи приділялася незначна увага.

Слід зазначити, що загальним питанням розвитку і діяльності третейських судів приділяли увагу як науковці, так і практики України та Росії: Ю. Притика, Р. Білова, Т. Кисельова, К. Поліщук, А. Волков, А. Жижин, М. Морозов, Т. Нешатаєва, П. Розенберг та ін. Особливе місце у цих дослідженнях займає ґрунтовна праця Ю. Притики «Проблеми захисту прав та інтересів у третейському суді» [1].

Метою цієї статті є аналіз історичного розвитку третейського судочинства від найдавніших часів до сьогодення.

Відомо, що у стародавні часи, коли держава як форма організації суспільства не існувала, між людьми виникали спірні ситуації, які необхідно було вирішувати. Розв'язанням таких спорів, як правило, займалися найавторитетніші члени родів або племен, яким довіряли обидві сторони.

Перші згадки про «досвідчену особу» (так називався у ті часи третейський суддя) відносяться до стародавньої Греції, де зазначені особи приймали від сторін заставу, яка після розгляду справи поверталася тому, хто її ви-

грав. Наприклад, спір двох осіб про пеню, яка була свосереднім відшкодуванням за вбивство, описаний у 18-й пісні «Іліади». Для розв'язання спірного питання сторони на свій розсуд запросили літніх людей як суддів, які, вислухавши сторони, узяли до рук скіпетри та проголосили своє рішення. Як заставу сторони внесли два таланта золота, котре дістанеться тому, хто більш справедливо довів своє право [2].

Пізніше такі особи стали називатися дієтетами. Вони обиралися з числа поважних громадян, які досягли 20-річного віку, як правило, у кількості трьох осіб за добровільною згодою сторін [3, с. 63]. Дієтети вирішували справу по совісті, і сторони підкорялися їх рішенням. Основною метою було примирення сторін та завершення справи мирно. Пізніше третейські суди стали частиною давньоримської правової спадщини.

У Римі угоди про третейський розгляд справ укладалися між сторонами за умови внесення грошової застави і закріплювалися письмово в урочистих актах. Як правило, застава вносилася сторонами до каси пантіфіків (жерців-юристів), і свої претензії вони підтверджували під присягою [4]. Спочатку третейський розгляд здійснювався лише в галузі цивільного права, але з часом він поширився навіть на сферу міжнародних відносин.

Деякі держави-сусіди зверталися до Риму з проханням про посередництво. У таких випадках у ролі третейського судді виступав римський Сенат або так звані *resuperatores* – члени спеціального суду, які розбирали позови римських громадян з іноземцями про власність і винагороду [5, с. 110]. Слід зазначити, що в період античності третейські суди проводили значну роботу з підтримання правопорядку та вирішення конфліктних ситуацій у суспільстві.

За часів римського середньовіччя у ролі третейських суддів часто виступало духовенство. Поступово з виникненням феодальних суспільних відносин роль третейських судів

почала зменшуватися. Дарування різних привілеїв сприяло тому, що заможні особи навіть отримували право судити простих вільних людей, які поселилися на землях такої привілейованої особи [5, с. 77, 97].

У міру розвитку товарно-грошових відносин і місцевого самоврядування третейські суди стали відігравати більш важливу роль. Своє право звертатися до них відстояли вільні особи, але обов'язковою була умова, щоб судді обиралися з простого люду. Крім того, третейські суди почали утворюватися і при торгових біржах, що у свою чергу скорочувало строки розгляду спорів з приводу укладення і виконання торговельних угод.

У 1549 р. в Тулузі (Франція) при біржі був організований особливий суд, який можна назвати третейським. Він складався з трьох осіб (пріор і два консула) і обирався місцевими купцями для розгляду торговельних і біржових справ. У 1556 р. такий суд був утворений у Руані, а в 1560 р. король Франциск II видав спеціальний едикт для того, щоб комерційні спори розглядалися безпосередньо третейськими судами у складі трьох і більше суддів. У 1673 р. під впливом міністра фінансів Кольбера король Франції Людовик XIV видав відомий Торговий ордонанс, яким встановлювався примусовий третейський суд між купцями [6].

Епоха, що настала після буржуазно-демократичних революцій, характеризувалася зміцненням права охорони приватної власності, а звідси і торговельних та інших товарно-грошових відносин. Це сприяло підвищенню авторитету і значення третейського судочинства, закладало принципи його організаційної діяльності, які певною мірою застосовуються і в наш час [7].

Становлення третейського судочинства на території сучасної України в цілому відповідало європейським тенденціям розвитку цього інституту [8]. Найбільш прийнятною моделлю суспільного устрою українських міст періоду XIII–XVIII ст., а подекуди і XIX ст. стало Магдебурзьке право, яке регулювало різні правовідносини серед населення, зокрема, господарські [9, с. 6–7].

У «Повісті временних літ» є згадки про третейський розгляд спірних питань. Наприклад, у 1150 р. князь Володимир Галицький виступив як посередник у спорі між князями Ізяславом, Юрієм та Вячеславом [10]. За часів Великого князівства Литовського, коли велика частина українських земель входила до Литовсько-Руської держави, до якої після проголошення у 1569 р. Люблінської унії ввійшла і Польща, та було створено одну федеративну державу – Річ Посполиту, діяв так званий полюбовний суд [11, с. 58–60].

У Великому князівстві Литовському третейські судді спочатку призначалися главою

держави, а пізніше стали обиратися сторонами [12]. Невиконання рішення третейських (полюбовних) судів спричиняло звернення незадоволеної сторони до державного суду [13, с. 180–181].

Принципи третейського розгляду певною мірою були відображені і в судочинстві Запорізької Січі. Слід зазначити, що козацькі третейські суди поширювалися і на непривілейовані верстви населення, причому принцип їх організації був демократичним. Кожний міг бути суддею, а діяльність таких судів базувалася виключно на нормах звичаєвого права. Вони були широко відомі українському населенню завдяки простоті їх устрою, принципності, справедливості рішень, відсутності тяганини.

Судовий устрій Запорізької Січі відіграв важливу роль у розвитку судової системи на українських землях. Сучасні дослідники не пишуть про третейські суди у запорожців, однак акцентують увагу на існуванні такої важливої ознаки третейського розгляду, як примирення сторін конфлікту [14].

Третейське судочинство зберігалось в Україні і в наступні століття. У кодексі українського права XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) йдеться про мировий (полюбовний) суд, коли сторони, які вели спір, могли передати його вирішення обраним ними особам. Характерним є те, що ці особи розглядали також і дрібні кримінальні справи [15].

Важливим етапом у розвитку третейських судів у Російській імперії, куди входила і Україна, стало Положення про них, яке було затверджене імператором Миколою I 15.04.1831 р. Недоліком цього Положення, на наш погляд, є те, що воно узаконило третейські суди як обов'язковий орган для розгляду спорів лише між членами комерційних товариств, проте про добровільний третейський суд мова не йшла [16].

Після судової реформи 1864 р. процедура третейського розгляду була значно демократизована. Узаконений суд скасовувався, а зберігався лише добровільний. Російський дослідник М. Лебедев зазначав: «Встановлена нова процедура третейського розгляду, яка, увібравши в себе кращі приклади вітчизняної та зарубіжної практики, стала певним зразком для розвитку третейського розгляду не лише в дореволюційній, але частково і в сучасний період» [17].

Після революції 1917 р., особливо під час НЕПу, в радянській державі інститут третейського судочинства успішно використовувався приватними підприємцями (непмапами), які в ньому були зацікавлені [18, с. 129]. Після згорання НЕПу і запровадження командно-адміністративних методів керівництва

тва державою спочатку відпали третейські засоби розгляду цивільних справ, а в 1937 р. були скасовані суди з розгляду трудових спорів [19].

Ближче до 60-х років ХХ ст. становище щодо третейських судів почало змінюватися у кращий бік. По-перше, постановою Ради Міністрів СРСР «Про посилення роботи державного арбітражу» від 23.07.1959 р. було розширено коло справ для розгляду. Законодавча діяльність третейських судів закріплювалася в Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік (1961 р.), у Цивільному процесуальному кодексі УРСР та в інших нормативних актах, за якими судові органи були зобов'язані роз'яснювати сторонам у цивільному процесі їх право звертатися до третейського суду. Організація і порядок діяльності третейських судів визначалися Положенням про третейський суд (додаток № 2 до Цивільного процесуального кодексу УРСР від 18.07.1963 р.) та Положенням про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами, затвердженим постановою Державного арбітражу СРСР від 30.12.1975 р. Необхідно підкреслити, що в цей період третейські суди формувалися сторонами безпосередньо [20]. Отже, можна констатувати, що третейський розгляд справ у часи командно-адміністративної системи, що існувала в СРСР, так і не набув значного поширення.

Нова глава у розвитку третейського судочинства почалася після проголошення 24 серпня 1991 р. державної незалежності України. Зазначена історична подія зафіксувала не лише факт появи суверенної держави, але й дала Україні можливість створювати свою нормативно-правову базу, приймати свої закони, зокрема щодо організації та діяльності третейських судів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що інститут третейського розгляду виник у стародавні часи, зазнав різних трансформацій, існує і зараз, він є невід'ємною частиною господарських відносин у багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні. Третейське судочинство завжди відіграло значну роль як засіб вирішення господарських спорів, тому вивчення історії його розвитку має велике значення для формування третейського судочинства в Україні.

In the article historical development of the arbitration court is analysed from the oldest times to present time. An author determines the basic stages of development of this institute on territory of Ukraine.

В статті проаналізовано історичне розвиток третейського судочинства з давніх часів до сучасності. Определены основные этапы развития этого института на территории Украины.

Література

1. *Пруткія Ю. Д.* Проблеми захисту прав та інтересів у третейському суді. – К., 2006. – 636 с.
2. *Гомер.* Іліада. – М., 2000. – С. 498–508.
3. *Покровский И. А.* История римского права. – СПб., 1999. – 531 с.
4. *Зайцев А. И.* Третейские суды (от законов XII таблиц до наших дней) // Юридические аспекты конфликтологии. – Ставрополь, 2000. – С. 72.
5. *Волков А. Ф.* Торговые третейские суды. – СПб., 1913. – 302 с.
6. *Нештаева Т. М.* Историко-теоретический анализ развития экономической специализации в судах европейских государств // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. – 2002. – № 5. – С. 73–82, 196–199.
7. *Пруткія Ю. Д.* Сучасні тенденції розвитку третейських судів у зарубіжних країнах // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 192–199.
8. *Амплеева Т. Ю.* К вопросу о месте и роли общественного суда в системе древнерусского правосудия // Право и политика. – 2007. – № 11. – С. 137–144.
9. *Павченко В.* Міські та містечкові герби України. – К., 2000. – 186 с.
10. *Мишкевич К.* Повесть временних літ. – К., 1989. – 151 с.
11. *Прокуратура України:* академічний курс / В. В. Сухонос та ін. – Суми, 2005. – 566 с.
12. *Ковальова С. Г.* Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2004. – 18 с.
13. *Статуты Великого князівства Литовського /* За ред. С. В. Ківалова: У 3 т. Т. 3, кн. 2: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. – О., 2004. – 566 с.
14. *Грозовський І. М.* Судовий устрій Нової Січі (1734–1775 рр.) // Актуальні проблеми розвитку суспільної думки і практики управління. – Вип. 3. – Запоріжжя, 1997. – С. 21–27.
15. *Сиза Н. П.* Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 19 с.
16. *Волков А. Ф.* Торговые третейские суды России // Третейский суд. – 2001. – № 3. – С. 76–96.
17. *Лебедев М. Ю.* Юрисдикция третейских судов в конце XIX – начале XX вв. // Третейский суд. – 2006. – № 7. – С. 86–94.
18. *Воложагин В. П.* Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. – Свердловск, 1974. – 202 с.
19. *Рекун В. А.* Третейські суди в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2010. – С. 1–19.
20. *Катина Н. Е.* Третейское разбирательство в советский и постсоветский периоды // Российский юридический журнал. – 2007. – № 1. – С. 145–148.